

ДРАГАН ЛИЛИЋ

ИЗМЕЂУ ЛИНГВИСТИКЕ И СТИЛИСТИКЕ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ДРАГАН ЛИЛИЋ
ИЗМЕЂУ ЛИНГВИСТИКЕ
И СТИЛИСТИКЕ

КОСОВСКА МИТРОВИЦА

2021.

САДРЖАЈ

ГОЛУБ М. ЈАШОВИЋ, МИЛИЦА Ј. ДЕЈАНОВИЋ Биографија проф. др Драгана Лилића	1
НЕДЕЉКО Р. БОГДАНОВИЋ Лужница се у језик улива	9
АНИЦА М. ВУЧЕНИЋ Временска реченица у збирци приповедака <i>Башџа слезове доје</i> Бранка Ћопића	21
МИЛИЦА Ј. ДЕЈАНОВИЋ Лични надимци Врбештице	39
МИЛИЦА С. ЋУКИЋ Трагови дијалекатских типова у роману <i>Суџра сџиже јосјодар I, II</i> Петра Сарића (Фонетски дијалектизми)	53
МАРИЈА В. ЗАПУТИЛ Лингвистички и стилистички аспекти хипотаксичког устројства Домановићевих исказа	71
МИРЈАНА К. ИЛИЋ Лексика основних боја у <i>Речнику јовора Лужнице</i> Љубисава Ћирића	89
ДРАГАНА М. ИСАИЛОВИЋ Крушевац у народној поезији – Антропонимија и топонимија	97
ГОЛУБ М. ЈАШОВИЋ Оними у песмама Србољуба Митића	129
ВЕСЕЛИНКА Т. ЛАБРОСКА Функције партикуле <i>би</i> у граничним појасевима македонског и српског дијалекатског ареала	151
ЈОВАНА С. МИЦИЋ Ратарска лексика Сушице код Грачанице	163
ЈОВАНА С. НИКОЛИЋ Функционалност насловâ поглавља у роману <i>Сеобе</i> Милоша Црњанског	177
АНА Д. НОВАКОВИЋ О ходонимима српског карактера у актуелној скопској урбанонимији	197

ДРАГАНА И. РАДОВАНОВИЋ	
Социолингвистички осврт: село Зупче (Ибарски Колашин)	
– Рефлекс јата и судбина финалних вокалских група.....	211
ЈУГОСЛАВА Г. РАКИЋ МЛАДЕНОВИЋ, САЊА Д. МИКЕТИЋ СУБОТИЋ	
Антропоними као сведочанство традиционалног	
и хришћанског у приповеткама Лазе Лазаревића	223
ЕМИЛИЈА Д. РЕЦИЋ МИРКОВИЋ	
Називи судова за кување и печење у призренско-јужноморавским	
говорима на Косову и Метохији	245
МАРИЈА М. РУШПИЋ	
Рекуренција као кохезивно средство у <i>Ex Pontu</i> Иве Андрића.....	257
САНДРА Г. САВИЋ	
Називи животиња у микропонимији Буцака.....	275
DRAGANA M. SPASIĆ	
The Analysis of Key Words in the Book What is Freedom	289
ДУШАН Р. СТЕФАНОВИЋ	
Драган Лилић као лексиколог	307
СТАНИСЛАВ Р. СТАНКОВИЋ	
За контрастивната анализа општ осврт.....	315
ТАТЈАНА Г. ТРАЈКОВИЋ	
Ка истраживањима урбаних варијетета	
у призренско-тимочкој дијалекатској области	327
ЉУБИСАВ Н. ЋИРИЋ	
Дијалекатски речник – довршеност посла	343
СРБИЈАНА Д. ЧЕПЕРКОВИЋ	
Функционални глаголи у саставу декомпонованог предиката	
у језику српске штампе.....	351

ЈОВАНА С. НИКОЛИЋ¹

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ФУНКЦИОНАЛНОСТ НАСЛОВА ПОГЛАВЉА У РОМАНУ *СЕОБЕ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

САЖЕТАК. У овом раду се истражује улога наслова романа *Сеобе I* и његових наслова поглавља у перципирању књижевног дискурса романа. Циљ је да се овом приликом испитају: функционалност наслова романа, однос наслова романа према насловима поглавља и функционалност десет наслова поглавља у односу на садржај романа. Истовремено се указује на специфичну интеракцију наслова и текста романа, односно наслова и текста поглавља, па се на тај начин испитује и статус наслова, као битног елемента макроструктуре. У раду су употребљене методе анализе, синтезе и дескрипције. Тема истраживања припада области анализе дискурса, односно, лингвистике текста, па ћемо при анализирању функционалности, структурно и формално аутентичних, наслова укључити и текстуалне, семантичке и стилистичке аспекте.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: наслов, поднаслов, функционалност наслова, јаке позиције текста, *Сеобе I*.

1. jowana.nikolic94@gmail.com

2. Рад је настао на основу истраживања у оквиру мастер рада под називом *Функционалност наслова поглавља у роману Сеобе Милоша Црњанског*, одбрањеног 19. септембра 2019. године на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

УВОД

Наслов је један од веома битних елемената макроструктуре текста. У коначном облику дела, он треба да покрије читаву садржину и да носи симболичко значење тог дела. Од утврђивања односа наслова и текста започиње кохеренција у читаочевој перцепцији. Иако је врло често слободан избор аутора, наслов би требало да се међусобно прожима са текстом, што доста зависи од врсте текста.

У научним текстовима настоји се да се малим бројем речи у наслову искаже, у најопштијем значењу, тематика дела. Често се једном речју детерминише ужа област у којој се врши испитивање. Међутим, ако писац хоће подробније да истакне значење наслова и његову повезаност са садржином макротекста, јављају се и дужи наслови.

Познато је да су наслови дела лингвистичке литературе, као почетна ознака текста, концизни и прецизни, што значи да имају прозачну семантичку структуру. С друге стране, наслови уметничких, литерарних дела су метафорички, смисаоно замагљени, треба их решити читањем текста и тако у потпуности разумети, што значи да имају семантички непрозирну структуру. У том случају наслов врло често наговештава садржај, али може бити и својеврсна одгонетка. На основу њега не зна се сигурно о чему је реч у тексту, али ту је текст који ће објаснити наслов.

У даљем тексту дајемо преглед ставова о наслову, као једном од неопходних и функционално важних елемената у структури дела, односно текста најразличитије природе, као и у процесу комуникације на релацији текст–прималац. У лингвистичкој (лингвостилистичкој) литератури наслов се сматра посебном категоријом – јединицом, и има своје функције, а његова структура и обим условљени су природом дела са којим се налази у интеракцији.

Насловима као посебном категоријом бавила се Ирена Грицкат, која смисао наслова види у својеврсном етикетирању, али су наслови и информативни и представљају експликативна средства (Грицкат, 1966, стр. 77–79).

Структура и обим наслова различити су у зависности од врсте дела које насловљавају. На улогу наслова осврће се и В. Половина, која сматра да сваки наслов окупира пажњу читаоца и

даље је усмерава, пошто је он „први међаш и спој између менталне структуре једног дела и читаоца и главни индикатор значења“ (Polovina, 1999, стр. 225).

Колико је наслов текста битан за стилистичку анализу говори М. Катнић-Бакаршић, која истиче да писац текста, бирајући наслов или поднаслове, полази од потребе да сажето да информацију о садржају датога текста (референцијална функција), да заинтересује примаоца (конативна функција) и да изрази своју стваралачку личност (експресивна функција) (Katnić-Bakaršić, 1999, стр. 98).

Зриња Гловацки-Бернарди сматра да су наслови саставни део текста, и да „с аспекта рецептивне естетике, наслов је задани знак што садржи празно мјесто и на тај начин стоји у односу према тексту што га тек треба реализирати“ (Glovacki-Bernardi, 2004, стр. 77–78). Ауторка описује наслове према формално-синтаксичким, стилистичким, информативним и комуникативно-функционалним критеријумима.

Наслове, као јединице које су функционално повезане са читавим текстом и налазе се са њим у интеракцији, испитивала је Х. Муратагић-Туна, и то у књижевном опусу Тамила Сијарића. Она посебно истиче да се „привлачност наслова остварује различитим средствима, семантичким, акустичким, графичким, синтаксичким“, додајући да привлачност наслова досеже свој врхунац њиховом комбинацијом (Муратагић-Туна, 2010, стр. 344).

Са стилистичког и поетичког аспекта, Бојана Јевтовић разматра наслове као посебне елементе кратких прича које чине збирку *Башиа слезове доје*. Испитује како су стилистички направљени наслови у Топићевој збирци, какво је њихово функционисање и поетички смисао. Додајући да наслов својом формулацијом и значењем привлачи пажњу читаоца и да су такви „најчешће стилистички, тј. граматички и семантички маркирани наслови“ (Јевтовић, 2012, стр. 45).

Стилистичка чворишта текста, тј. места која својом позицијом значајно доприносе разумевању тог текста, анализира Милица Мимовић на корпусу приповедака Григорија Божовића. Та стилска чворишта су пре свега наслови, поднаслови и епиграфи, као и инкоактивна и финитивна реченица текста или параграфа. Аутор наводи да наслови у приповеткама Григорија Божовића дају основну информацију о садржини текста, и обично су једнокомпонентни и двокомпонентни. На крају за-

кључује да постоји „међусобна повезаност и прожимање“ јаких позиције текста, наслова и инкоактивних и финитивних реченица (Мимовић, 2016, стр. 441).

Анализа књижевноуметничког текста, најчешће, али и текстова других врста почиње од његовог наслова, јер је он почетна ознака текста. Полазиште је да су наслови информативног карактера и тако читаоца упућују на садржај тог текста, што значи да првенствено окупирају пажњу читаоца. Други битан моменат је како их препознаје, односно, перципира читалац, а њихово значење може бити широког спектра и може варирати у зависности од многих перцептивних способности читаоца. И најзад, као резултат интеракције текста и читаоца, јесте разумевање текста, где велику улогу игра функционалност наслова и његов однос са текстом који насловљава.

ФУНКЦИОНАЛНОСТ НАСЛОВА *СЕОБЕ*

Писац мора да се домишља и обликује наслов као производ неискрпне маште, али и као сноп значења која ће се рефлектовати код читаоца, јер како наводи Х. Муратагић-Туна „писци су савршено свјесни да књижевно дјело мора бити прије свега лијепа језичка творевина, самим тим и оригинална. Познато је, наиме, колико је одличних идеја пропало и уништено баш због језичког сиромаштва“ (Муратагић-Туна, 2010, стр. 342).

Наслов романа, којим се бавимо у овом раду, изражен је именицом *сеоба*, која је женског рода и у форми множине. Може се рећи да је блискозначна са именицом *селигба*³ која је изведена од глагола *селии*, додавањем суфикса *-ба* са „апстрактним и уопштеним значењем“ (Пипер и Клајн, 2014, стр. 227).

У литератури се као прва функција наслова истиче референцијална, односно она којом се што сажетије пружа информација о садржају тог текста (Katnić-Bakaršić, 1999, стр. 98). Сам наслов *Сеобе*⁴ је једнокомпонентни и дословно упућује на селид-

3. Рајна Драгићевић наводи да „семантичка сличност међу лексемама може бити различитог интензитета [...], а „као дијагностички тест степена синонимности обично се користи тест замене (супституције) једне лексеме другом у истом контексту“ (Драгићевић, 2007, стр. 245). Потпуна узајамна заменљивост именица *сеобе* и *селигба* није могућа, па се оне налазе у односу делимичне синонимије.
4. Црњански, М. (2015). *Сеобе и друја књија Сеоба*. Београд: Лагуна.

бу. С једне стране, наслов се односи на одлазак Вука Исаковича и пука на војну и фронт, док с друге стране, наслов у плуралној форми упућује и на честе промене места становања његове породице за њим. Друга, конативна функција наслова се тиче примаоца и перцепције наслова. Читалац може претпоставити да су у основи семантике наслова: селидба, миграције, промена станишта или места живљења. Пошто је у питању књижевно-уметнички текст и влада уметничка слобода стварања, читалац ће наслутити и стилистичку и семантичку обојеност наслова. Трећа, експресивна функција је најважнија особеност наслова, која упућује на извесну метонимичност и симболичност. У том смислу *Сеобе* значе пут у Русију као обећану земљу и испуњење снова и надања једног пука, кроз који је оличен читав српски род. Звезда водиља ће употпунити метонимијско значење *Сеоба*.

Да су све функције наслова остварене, схвата се тек након ишчитавања дела у целости. Значи да наслов може наговестити о чему се приповеда или пева у неком тексту, али се то не може са сигурношћу утврдити, док се дело пажљиво не прочита.

Смисаоно упечатљиви и симболични наслов романа *Сеобе* у вези је са поднасловима, који га објашњавају. Пре него што кренемо у анализу наслова поглавља и укажемо на повезаност наслова романа и наслова поглавља (поднаслова), навешћемо их њиховим редоследом:

I *Бескрајан, ѿлави круї. У њему, звезда;*

II *Одоше, и не осїаде за њима нишїа. Нишїа;*

III *Дан и ноћ, ѿроїицала је широка, усїајала река. И у њој, њена сен;*

IV *Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка Гора;*

V *Одласци и сеобе, начинише их ѿролазним, као дим, ѿсле бишїа-ка;*

VI *Прошлосї је ѿрозан, мушан бездан; шїо у шїај сумрак оде, не ѿосїоји више и; није никад ни ѿосїојало;*

VII *Тумарали су, као муве без ѿлаве; јели су, ѿили су, сїавали су, да најѿсле ѿрчећим кораком ѿоїину, закорачивши у ѿразнину, ѿо шїуђој вољи и за шїуђ рачун;*

VIII *Снуждивши се, над њразнином њорођаја, она увиде, да јој души, ни у деци, неће остати њраја и умре, жалећи што не може да засити бар њело, раздрајана уживањима;*

IX *Један од њих, најбеднији, сачувао је, и њосле смрти, сјај свој дивља, њако да је могао да се врати и да се њојави, њри улазу у село, на друму, на истиом месту, где се расцветан јављао, у њролећу, њрви бајрем;*

X *Бескрајан, њлави круи. У њему, звезда.*

Наслов је и метафора, а његова метафоричност се у поднасловима налази у корелацији са глаголима са значењем одлажења, нестајања, протицања, гињења као и негирањем постојања и, најзад, са глаголом *умрећи*. Међутим, у последњем поновљеном наслову звезда у плавом кругу симболише нови почетак, па се горе наведени глаголи налазе у супротности са главном мишљу романа, која је и мото *Сеоба има, смрти нема*.

Генерално је сав роман посебан: ако погледамо наслове поглавља, видећемо да то нису ни једнокомпоненти, ни двокомпонентни наслови, већ су то реченице које одликује структурна разуђеност „која се огледа у смени кратких и једноставно грађених реченица, на једној страни, и разгранатих реченица, на другој“ (Николић, 2020, стр. 85). Пажљива анализа открива да је сваки наредни наслов поглавља опширнији и да је у свима њима представљен план садржаја текста. Они би се могли посматрати као друга група наслова из поделе, коју наводи Ирена Грицкат.⁵ То су они што извештавају о скривенијој и нематеријалној страни предмета, о садржају, значају.

Као што се може приметити, изузетно је јак парадигматски принцип као начело поезије, када је у питању понављање одређених елемената наслова. Честа понављања глагола који у својој семантици садрже сему одлажења могу се сматрати јаким позицијама текста, односно, јаким важним смисаоним и стилистичким местима за разумевање текста (Katić-Bakaršić, 1999, стр. 97).

Глагол *ошати* се у насловима поглавља јавља углавном у облику аориста. Његово понављање упућује на јаку позицију,

5. Грицкат дели наслове на две врсте. Једни, како она каже, „информишу о реалном физичком предмету“, други „извештавају о скривенијој и нематеријалној страни предмета, о садржају, значају [...]“ (Грицкат, 1966, стр. 77–96).

док се обликом у аористу емитује експресивност и доживљеност радње. То потврђују реченице анализираних наслова:

Одоше, и не остаде за њима ништа (II)

Оде Вук Исакович, али за њим *оде* и Фрушка Гора (IV)⁶

Негирање постојања је још изражено глаголом *јројициати*, негацијом глагола *јосјојати* и *осјати*, а исто значење се реализује и неким именицама и придевима:

Пројициала је широка, устајала река (III); *Не јосјоји* више и никад није ни *јосјојало* (VI); *Неће осјати* трага (VIII); *Одласци* и *сеобе* начинише их пролазним (V); *Прошлост* је *јрозан*, *мујан бездан*. Што у тај сумрак оде (VI); Снуждивши се, над *јразнином* порођаја (VIII); И после *смјати* (IX).

Наслови, почев од другог до осмог као да градацијом показују да људски живот нема ни праве сврхе, ни дубљег значења. У осмом је врхунац изражен у глаголу *умрејати*:

Она увиде, да јој души, ни у деци, неће остати трага и *умре* (VIII).

Онда се нагло у деветом поглављу овај нихилизам мења у трачак наде, у могућност повратка која је исказана глаголима *врајати се* и *јојавијати се* и именицом *сјај*:

Сачувао је, и после смрти, *сјај свој бића*, тако да је могао да се *врајати* и да се *јојави* (IX).

У десетом поглављу се успоставља композиција круга, са вером у будућност и смисао сеоба: *Нејде мора бијати лакшеј живојта...одселијати се јреба зајати, ојати некуда, смиријати се нејде* (Црњански, 2015, стр. 155).

Стилистичко и смисаоно чвориште везује се за горе помену-те глаголе и именице, али такво чвориште може бити изражено јаком позицијом текста у ширем смислу, то може бити и име које доприноси бољој перцепцији текста. У насловима поглавља се само једном јавља име јунака романа, и то у четвртом поглављу *Оде Вук Исакович*. Одабир имена је битан, јер име често у себи садржи и карактеристике лика, нарочито естетске и симболичке природе. Тако се за Вука, у роману, везују особености:

6. Римском цифром у загради обележавам број насловљеног поглавља. Напомињем да су наслови у коришћеном издању романа наведени у курзиву.

дебео и веома висок, космат и црвен у лицу, непосредан, пуст и расипан.

Јелица Стојановић, анализирајући лична имена по називима биљака и животиња, њихов начин настанка, семантичке одлике, творбене моделе, „етнокултурни концепт код Срба“, наводи да је у народном веровању и предању круг значења и радњи који су везани за вука, можда најшири и најразноврснији у односу на остале животиње. Са вуком су повезане многе забране и заштитне радње, он је симбол недруштвености, вук-самотњак. Уопште се вук сматра за Србиновог претка и митског представника српског народа (Стојановић, 2012, стр. 125). М. Црњански је приказао Вука као предводника пука који симболизује српски народ, он је на челу пука и самим тим његов представник.

Идентификовање јаких позиција и њихова анализа може бити увод за проучавање и разумевање текста. М. Катнић-Бакаршић наводи да су имена ликова изузетно значајна као смисаона чворишта текста и као показатељи промене тачке гледишта. „У књижевноуметничком стилу нарочита се пажња поклања избору имена лика, будући да понекад садржи елементе оцене лика, његове карактеристике, или има посебне естетске или симболичке конотације“ (Katnić-Bakaršić, 1999, стр. 99). Име Вук налази се у јакој позицији и зато што се директно за њега везује глагол *оџићи*, а у дубљем смислу и сеобе, јер је он предводник. Вук је јунак који на оквирима романа види бескрајан плави круг и њему звезду. Он види смисао сеоба.

У сваком дискурсу је именовање или давање имена од нарочито значаја, будући да се њиме фокусира пажња, пре свега из информативних разлога. Тако је Црњански изабрао баш име Вук, са извесним конотацијама да га прималац увек перципира као посебно значајно и да са њим у везу доводи најзначајније моменте романа.

ФУНКЦИОНАЛНОСТ (ПОД)НАСЛОВЂА У ОДНОСУ НА САДРЖАЈ ПОГЛАВЉА

Наслов је један од важнијих елемената у процесу комуникације, његов је задатак да привуче пажњу примаоца, а самим тим носи и информације о тексту. На основу односа наслова и текста, наслов се дефинише као скуп језичких елемената, јер „пре-

судна је функционална повезаност текста и наслова, јер наслов свој статус задржава искључиво у интеракцији са текстом“ (Glovacki-Bernardi, 2004, стр. 78).

Поднаслови имају улогу прецизирања садржаја текста, они адекватније и потпуније одређују текст. М. Катнић-Бакаршић истиче да је у њима заступљена, углавном, референцијална функција, док је експресивна мање изражена (Katnić-Bakaršić, 1999, стр. 98). Међутим, наслови поглавља романа *Сеобе I* у том смислу представљају изузетак.

Сматрамо да први или десети поновљени наслов поглавља игра велику улогу у перципирању садржаја романа, обезбеђује глобалну кохерентност, те све остале наслове држи на окупу, и само у његовим оквирима они добијају логичност и смисленост. Стога, у испитивању функционалности наслова поглавља почињемо од њега и дајемо прво детаљну структурну и стилистичку анализу.

Роман *Сеобе* поседује затворену или прстенасту композицију. Чињеница да је радња романа уоквирена везује се за једну појединост и специфичност, тј. за почетак и завршетак романа.⁷ Прво и последње поглавље носе исти наслов *Бескрајан, њлави круи*. У њему, *звезда* (I, X). Понављање наслова првог и последњег поглавља учинило је да их посматрамо оквиротворним. Они крију суштину, најдубљи смисао, зато се могу сматрати алфом и омегом романа.

Први део наслова је сачињен од именичке синтагме: *бескрајан плави круг*, где је главни члан именица мушког рода *круи*, а придеви, који имају атрибутску функцију, конгруирају са именицом у роду, броју и падежу. Први придев, *бескрајан* је неодређеног вида и његова је улога да укаже на неодређено распрострањење *њлавои круи* и, у његовом обиму, *звезде*. У именичкој синтагми налазе се два описна атрибута повезана синтаксичким повезивањем, које представља начин њиховог паралелног везивања за именицу, који се у писању остварује зарезом, у говору паузама у интонацији (Пипер и Клајн, 2014, стр. 442).

7. Кључно композиционо место у роману има сан Вука Исаковича, који се појављује на оквирима романа. Чињеницу да је радња романа заокружена сном главног јунака, Петковић доводи у везу са једном појединошћу, са чињеницом да је уношење круга са звездом у „наслов и уводне и закључне главе упућује да то може бити средишњи симбол романа, наиме онај чије се значење распростире на текст у целини, на укупну слику света коју *Сеобе* собом доносе“ (Петковић, 1988, стр. 105).

При анализи првог, односно десетог наслова, за нас је битно сагледати односе компонената у номинативној синтагми поновљених наслова поглавља.⁸ У номинативној синтагми *бескрајан њлави круї*, полазећи од супстантива *круї*, на првом месту се налази квалитативни атрибут *њлави*, затим на другом диференцијални атрибут *бескрајан*. Веза између квалитативног атрибута и супстантива је најчвршћа, а како се атрибут удаљава од супстантива, њихова повезаност слаби. Узимајући у обзир да је диференцијални атрибут одвојен запетом од квалитативног, као карактеристика пишчевог стила, јасно је да се тим интерпункцијским знаком додатно слаби веза диференцијалног атрибута и супстантива.

Један од могућих стилистичких поступака је промена места атрибута, притом су могуће различите комбинације. У нашој трочланој номинативној синтагми са два атрибута могуће су овакве комбинације: квалитативни + диференцијални атрибут + супстантив = *њлави бескрајан круї*; супстантив + квалитативни + диференцијални атрибут = *круї њлави бескрајан*; супстантив + диференцијални + квалитативни атрибут = *круї бескрајан њлави*; квалитативни атрибут + супстантив + диференцијални атрибут = *њлави круї бескрајан*; диференцијални атрибут + супстантив + квалитативни атрибут = *бескрајан круї њлави*. Најекспресивније су последње две комбинације.

Актуализација ових чланова синтагме могућа је и интонацијом, где интонацијом издвојени члан припада новом, а интонацијом неиздвојени члан или чланови датом: *бескрајан плав круг – бескрајан / плав круг*. На својствен начин, Црњански актуализира чланове номинативне синтагме употребом запете након диференцијалног атрибута *Бескрајан, њлави круї*. Зато у његовом целокупном делу запета има веома битну улогу, даје стиховни карактер прози, и то показује већ на првој насловној синтагми.

8. Силић дели атрибуте у номинативној синтагми на адјективне и неадјективне, а адјективне даље дели на квалитативне, диференцијалне, посесивне и релативне. Између квалитативног атрибута и супстантива постоји виши степен семантичке предикације него између диференцијалног атрибута и супстантива, затим између диференцијалног атрибута и супстантива него између посесивног атрибута и супстантива, па и између посесивног атрибута и супстантива него између релативног атрибута и супстантива. Разлог томе је што квалитативни атрибут стоји на првом месту, полазећи од супстантива, диференцијални на другом, посесивни долази на трећем, и релативни на четвртном месту (Silić, 1984, стр. 20).

Експресивно-емоционални утисак у другом делу наслова *У њему, звезда* појачавају елипса и инверзија.

Под елипсом се подразумева изостављање одређених делова исказа. Узроке елиптичне реченице, као типа стилистичке реченице, „видимо у афективности говорног лица или у одређеној тежњи писца при умјетничком обликовању догађаја или личности“ (Сорас, 1974, стр. 124). Читалац ће у овом случају, вероватно, као елидирану компоненту изабрати енклитички облик глагола *јесам*, јер у његовој перцепцији форма овог наслова је *у њему је звезда*. Фигуративност почива на потреби ангажовања читаоца да пронађе елидирану компоненту, при чему је битан моменат избора између низа лексема из семантичког поља (Katić-Bakašić, 1999, стр. 94).

Друга битна карактеристика другог дела наслова јесте инверзија или промена реда речи у реченици. Од реда речи у реченици зависе синтаксичке, семантичке и комуникативне функције појединих делова реченице или реченице у целини. Уместо основног реда речи *Звезда је у њему*, због уметничког утиска и посебног стила, Црњански се користи инверзивним обликом, који је још и елиптичан и, што је важније, одвојен запетом.

Да би се обезбедила кохерентност текста, употребом упућивачког конектора у облику личне заменице 3. лица једнине *у њему*, писац везује парцелисани део наслова за први, тј. за круг у коме се налази звезда.

Јосип Силић сматра да се на стилистичку инверзију реда речи треба гледати другачије, те да је распоред реченичних компонената условљен контекстом, што значи да је распоред релативно слободан (Silić, 1984, стр. 63). Њихова стилогеност посматра се са становишта степена њиховог динамизма. Граматички ред речи представља саопштење без елемената афективности, зато што сви делови реченице, без обзира на комуникацијску функцију, имају равноправан положај. Комуникацијски динамизам реченице је изразитији и наглашенији кад ред речи није неутралан, односно када је стилски обележен. Разумевање реченица са неутралним поретком речи примаоцу не задаје никакве потешкоће у разумевању, али ако „заузима у реченици прво мјесто неки други дио реченице, а не оно што традиционална граматика назива субјектом, усмјерит ћемо пажњу реципијента на оно што ће уследити у реченици, што ће заокружити обавијест коју носи“ (Badurina, 2004, стр. 56).

Користећи се инверзијом и елипсом, писац нарушава граматички ред речи у реченици, али текст добија на уметничкој вредности, јер се тим поступцима постиже експресивност. Све то наводи на закључак да је „експресивност увјетована нарушењем суодноса форме и функције, што се компензира интонацијом, тј. јаким нагласком на новом“ (Silić, 1984, стр. 64).

Поглавља романа носе наслове које можемо поделити на неколико врста: наслови који представљају садржајно-облички сегмент поглавља, наслови који су садржајни сегмент поглавља, један наслов посебно формулисан (гномски исказ) и наслови који представљају резиме поглавља.

Наслови који су цела реченица или део реченице из поглавља припадају том поглављу као садржајно-облички сегмент. Такви су први и десети поновљени наслов, затим други, трећи, пети и седми наслов.

Први наслов је такав да је његов први део инкорпориран у реченицу као директни објекат, док је други део наслова парцелисан, као и у тексту: *...али да му се учини као да види, у висини, бескрајан, њлави круи. И, у њему звезду* (Црњански, 2015, стр. 12).

Десети наслов је парафразирани део реченице десетог поглавља: *И док му се, у души, као бескрајном круиу, једнако њонављаху мисли о огласку... као нека звезда...*(Црњански, 2015, стр. 157).

Други и трећи наслов су дословно преузети из текста поглавља, само што је други наслов издвојен од осталог текста као посебан параграф. Тај параграф Црњански употребљава као резиме нереда који су оставили за собом припадници пука, под Исаковичевим вођством:

Одоше, и не остјаде за њима нишџа. Нишџа (Црњански, 2015, стр. 22).

Наслову *Дан и ноћ њроџициала је џу широка, усџајала река. И, у њој, њена сен* (Црњански, 2015, стр. 41) претходила је реченица *То месџо одабра ѡрвих дана да се исџлаче*. То место је соба у кући девера, у коју се селе Дафина и деца, тачније место поред прозора у соби, одакле јунакиња има поглед на реку. Интересантно је да Црњански многа психолошка стања својих јунака везује за реку и њихово огледање у њој. Она се касније везује и за расположења јунакиње Принцезе Мати.

У петом наслову *Огласци и сеобе, начинише их ѡролазним, као дим ѡсле биџака*, сегмент *као дим ѡсле биџака* је део реченице *Ђуџећи данима, он их је ѡсмаџрао, шџедео, знајући да их уско-*

ро неће биџи, да ће несџаџи, као дим љосле биџака (Црњански, 2015, стр. 72) која се налази у завршном делу поглавља, када Вук Исакович предосећа издају и крај пука.

Седми наслов (*Тумарали су, као муве без љаве; јели су, љили су, сџавали су, да најљосле џрчећим кораком љоџину, закорачивши у љразнину, љо џуђој вољи и за џуђ рачун*) већим својим делом је резиме поглавља, односно сажетак свих тумарања и лутања немирних духова пука, док је само последњи део садржајно-облички сегмент поглавља: *...све љо џуђој вољи и за џуђ рачун* (Црњански, 2015, стр. 104).

Зрињка Гловацки-Бернарди сматра да се однос наслова и текста на нивоу језичке анализе може најједноставније одредити утврђивањем елемената из наслова у самом тексту. То појављивање елемената из текста у наслову зависи од самог пица и његовог приповедачког поступка. Приповедач уводи читаоца у свет дела управо насловом, и њиме ствара знатижељу и напетост код њега. Тако ће неки аутори понављањем елемената из наслова, одмах на почетку, решити свог читаоца напетости, док ће други неизвесност и напетост читаоца пролонгирати, понављањем елемената из наслова на неком другом делу или на крају текста (Glovacki-Bernardi, 2004, стр. 80).

Наслови осталих поглавља прве књиге *Сеоба* представљају садржајне сегменте поглавља, јер не садрже део који у датом облику одговара тексту поглавља. Међутим, у четвртном наслову има назнака повезаности са текстом поглавља у лексичкој сфери. Може се рећи да је наслов *Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка Гора*, изведен закључак на основу реченица са глаголом *оџићи*:

Вук Исакович беше оџишао, а за њим несџајаху и слике њеној љрошлој живоџа... (Црњански, 2015, стр. 59).

То потврђује и последња реченица поглавља:

И еџо, као да оде за Вуком Исаковичем, као да ће оџићи, оџавивши њему само џај љрозни џок... (Црњански, 2015, стр. 60).

Шести наслов одудара од осталих, јер је дат у облику пословице *Прошлосџ је љрозан, муџан бездан; шџо у џај сумрак оде, не љосџоји више и није никад ни љосџојало*. Од осталих се издваја употребљеном лексиком, која упућује на стварност, јер време јесте и биће увек највећи човеков непријатељ. Писац је овај гномски исказ симболично везао за емотивни живот Вука Исаковича, за његов однос према Марији Терезији. Ово поглавље је

имало за циљ да оповргне све сумње госпође Дафине у верност свог мужа. Колико је наслов поглавља апстрактан и узвишен, толико је готово читав текст поглавља у телесним описима лепоте, нарочито Марије Терезије. И након тридесет година, видевиши је, Исакович се сећа свега, али сада жели да је избегне, јер су се променили, остарили. Управо то ће царица на њему прво приметити и рећи. Иако у опису ликова примат има физички изглед, јер не одолева стихији времена, променио се и ментални и емотивни склоп. А ако се није променио, он ипак остаје дубоко заробљен у промењеним телима, као безданима ликова.

Овај наслов је немогуће посматрати и тумачити без прочитаног поглавља, јер садржај експлицитно не кореспондира са оним што наслов сугерише. Немаркиран је, необележен односно стилски неутралан, док се поглавље које насловљава не прочита. У свим осталим поглављима насловом се у приличној мери најављује садржај поглавља.

Осми наслов (*Снуждивши се, над њразнином њорођаја, она увиде, да јој души, ни у деци, неће осџаџи џраја и умре, жалећи шџо не може да засџџи бар џшело, раздрајана уживањима*) представља у целости резиме поглавља. Нема садржајно-обличког сегмента истог као у поглављу, али су детаљно описане муке умирања главне јунакиње и сви напори Аранђела Исаковича да спасе снаху.

Девети наслов (*Један од њих, најбеднији, сачувао је, и њосле смрџи, сјај свој бића, џако да је мојао да се враџи и да се њојави, џри улазу у село, на друму, на исџом месџу, џде се расцветџан јављао, у џролећу, џрви баџрем*) сличан је осмом – представља резиме поглавља, али повратак тог *једној најбеднијеј* се односи паралелно и на стварни и на имагинарни свет. У стварном свету „жив и видљив, први, који се заиста вратио“ (Црњански, 2015, стр. 144) јесте Секула, Исаковичев звонар, а у имагинарном свету, у причи и причањима по селу, вратио се слуга Аркадије. Међутим, овај паралелни повратак је збивање крајњих страница поглавља, док већи део поглавља заузимају мистиком обавијене радње. Поглавље се налази у оквирима вечних мотива фолклора, готово је бајковито са свим својствима фантастичног и натприродног.

С обзиром на то да су наслови овог модерног романа карактеристични, пре свега по обиму и структури, и да готово нема таквих у нашој књижевности, треба видети у каквом су односу

дужине наслова и поглавља, да ли кратки наслови насловљавају најкраћа поглавља, а најдужи наслов најдуже поглавље.

Прво и десето поглавље деле исти наслов, али не деле и једнак број страница. Најкраће је прво поглавље које заузима свега осам страница у наведеном издању, које је послужило као извор. Десето поглавље са поновљеним насловом је нешто обимније са дванаест страница.

Кад се погледа садржај, може се уочити да се наслови хијерархијски усложњавају. Дужина наслова није сразмерна обиму поглавља, јер од другог до деветог сва поглавља имају у просеку од петнаест до двадесет страница, а ниједан наслов није једнаке дужине. Највећи раскорак и изузетак, где нема ни минималне сразмерности између ове две категорије, јесте девето поглавље чији је наслов највеће дужине, а обим поглавља је тачно десет страница. Међутим, сразмерност се овде може извести на основу параметра битности. Онолико колико је присутна обрнута сразмерност дужине наслова и поглавља, исто толико је присутна и сразмерност на основу овог параметра. Када се свако поглавље прочита, може се увидети да оно што је изречено у наслову у суштини представља бит или срж текста. У тој димензији влада апсолутна сразмерност, што је и допринело да се наслови поглавља романа сматрају планом садржаја, они представљају синтезу приче и поетички представљају прву књигу *Сеоба*.⁹ Дакле, може се рећи да постоји квалитативна симетрија, али не и квантитативна.

ЗАКЉУЧАК

Анализа текста на различитим нивоима и са различитих аспеката нужно подразумева и анализу наслова, односно више наслова или поднаслова, јер је наслов веома важан елемент макроструктуре. Његова структура, обим, али и функције и улоге, условљени су природом текста који насловљава.

Ишчитавањем дела у целости и сагледавањем свих појединости, уочавају се три функције наслова романа. Референцијалном функцијом једнокомпонентни наслов *Сеобе* сажето упућује на садржину романа, односно сеобу на два плана радње. Конативна функција тиче се читаочеве перцепције, па самим тим односи се на широки опсег могућности тумачења семантичке и

9. Б. Јевтовић, анализирајући приче Бранка Ћопића, бележи да сви наслови збирке садрже причу, односно, тему приче у себи. Наслови збирке на тај начин поетички представљају књигу (Јевтовић, 2012, стр. 45).

стилистичке обојености овог наслова. Најзад, експресивна функција наслова подразумева његову метонимичност и симболичност, које су у овом случају изразите и доминантне, пошто су пут у Русију и звезда у бескрајном, плавом кругу дубоко одредили роман.

Чињеница да је наслов романа у вези са поднасловима који га објашњавају, може се сагледати на основу његове корелације са глаголима са значењем одлажења, нестајања, протицања, гињења, умирања, негирањем постојања, и именицама и придевима сличне семантике. Показало се да њихова понављања повезују све сложене наслове у једну целину, која се у потпуности односи на наслов *Сеобе*, а због њихове важне улоге у разумевању и проучавању текстуалне целине дефинишемо их јаким позицијама.

Интеракција наслова и текста огледа се у њиховој функционалној повезаности, где се међу њима ствара спона која олакшава перцепцију и анализу код читаоца, али и комуникацију дела и читаоца. У поднасловима романа, поред упућивачке, неуобичајено је заступљена и експресивна функција. Глобалну кохерентност, логичност и смисленост сви наслови добијају само у оквирима првог, односно десетог наслова поглавља. Тај наслов у првом свом делу садржи номинативну синтагму, а у другом елидирани и инверзивни исказ. У номинативној синтагми Црњански интерпункцијским знаком слаби везу диференцијалног атрибута и супстантива, актуализирајући чланове синтагме на тај начин. Елипса у другом делу наслова захтева ангажовање читаоца, док инверзију тумачимо са становишта комуникацијског динамизма, јер је такав ред речи стилски обељен и у њему је наглашено ново успостављањем нових односа форме и функције.

У зависности од тога да ли и у којој мери садрже текст поглавља, наслове романа поделили смо на неколико врста: наслови који представљају садржајно-облички сегмент поглавља, наслови који су садржајни сегмент поглавља, један наслов посебно формулисан (гномски исказ) и наслови који представљају резиме поглавља. Наслови који су цела реченица или део реченице из поглавља припадају том поглављу као садржајно-облички сегмент. Такви су први и десети поновљени наслов, затим други, трећи, пети и седми наслов. Четврти наслов представља садржајни сегменти поглавља, јер не садржи део који у датом облику одговара тексту поглавља. Међутим, има

назнака повезаности са текстом поглавља у лексичкој сфери. Шести наслов одудара од осталих, јер је дат у облику пословице и немогуће га је посматрати и тумачити без прочитаног поглавља, пошто садржај експлицитно не кореспондира са оним што наслов сугерише. У свим осталим поглављима насловом се у приличној мери најављује садржај поглавља. Осми и девети наслов не поседују ни садржајно-облички ни садржајни сегмент поглавља, већ представљају у целости резиме поглавља.

Испитивањем дужина поглавља и односа дужине наслова и обима поглавља, дошли смо до закључка да се наслови хијерархијски усложњавају. Квантитативна симетрија изостаје, пошто дужина наслова није сразмерна обиму поглавља, јер од другог до деветог сва поглавља имају у просеку од петнаест до двадесет страница, а ниједан наслов није једнаке дужине. Симетричност се може извести на основу параметра битности, јер када се свако поглавље прочита, може се увидети да оно што је изречено у наслову у суштини представља бит или срж текста. Дакле, квалитативна симетрија је допринела да се наслови поглавља романа сматрају планом садржаја.

ИЗВОР Црњански, М. (2015). *Сеобе и друџа књиџа Сеоба*. Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА Badurina, L. (2008). *Izmeђu redaka. Studije o tekstu i diskursu*. Zagreb–Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka.

Glovacki-Bernardi, Z. (2004). *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga.

Грицкат, И. (1966). Наслови – посебна категорија писане речи. *Науа језик*, XV (1–2), 77–95.

Драгићевић, Р. (2007). *Лексиколоџија српској језика*. Београд: ЗУНС.

Ћорас, М. (1974). *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. Београд: Научна knjiga.

Јевтовић, Б. (2012). Стилистика и поетика наслова у збирци прича *Башиџа слезове доје* Бранка Попића. *Узданица*, IX (1), 45–60.

Katnić-Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Electronic Publishing Program.

Мимовић, М. (2016). Јаке позиције текста у приповеткама Григорија Божовића. У: Б. Јовановић (ур.), *Поетика Григорија Божовића* (433–443). Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.

- Муратагић-Туна, Х. (2010). Лингвостилистичка анализа наслова књижевног опуса Тамила Сијарића. *Зборник радова Филозофскої факултетеїа*, 40, 341–355.
- Николић, Ј. (2020). Поступци структурирања наслова поглавља у роману Сеобе Милоша Црњанског. *Башићина*, 30 (52), 83–98.
- Петковић, Н. (1988). *Два српска романа*. Београд: Народна књига.
- Пипер, П. и Клајн, И. (2014). *Нормативна граматика српскої језика*. Нови Сад: МС.
- Polovina, V. (1999). *Semantika i tekstolingvistika*. Beograd: Ćigoja štampa.
- Silić, J. (1984). *Od rećenice do teksta*. Zagreb: Biblioteka znanstvenih radova.
- Стојановић, Ј. (2012). Лична имена по називима биљака и животиња у старим српским поменицима (Пивски поменик, Поменик из Хоче, Морачки поменик). У: Ј. Стојановић (ур.), *Српско језичко наслеђе на ѱросћору данашње Црне Горе и српски језик данас* (109–133). Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

JOVANA S. NIKOLIĆ

Institut for Serbian Culture in Priština – Leposavić

Functionality of the chapter title in the novel *Seobe* by Miloš Crnjanski

SUMMARY. The paper explores the role of the title of the novel *Seobe 1* as well as the titles of its chapters with the aim of perceiving a literary discourse of the novel. Methods of analysis, synthesis and descriptions have been employed for the research of the distinctive functionality of the novel's title and for the relation between the novel's title and the chapters' title. The same methods will also cover the functionality of titles of ten chapters regarding the content of the novel. The research topic belongs to the field of discourse analysis, that is, the linguistics of the text. Therefore, the paper will include textual, semantical and stylistic aspects in the process of analysis of functionality of the titles which are structurally and formally authentic. Using the method of analysis, a conclusion has been reached that all titles get their global coherency, logic and meaningfulness but only within the first and tenth title of the chapter. Depending on the amount of text of the chapters that the titles contain, there are several groups of the title of the novel: titles which represent substantially-formed segment of the chapter; titles which are substantial segment of the chapter; one title which is particularly formulated (gnomic aspect) and titles which represent an abstract of the chapter. By examining the length of the chapter and the relation between the length of the title and size of the chapters, it has been concluded that all the titles match hierarchically and that the length of the title is not proportionate to the size of the chapter. However, a general conclusion is that there is a qualitative symmetry in the midst of all and that the titles of the chapter represent the plan of the content.

KEYWORDS: title, subtitle, the functionality of the title, strong positions of text, *Seobe I*.